

AHISKALI HASTA HASAN VE ONUN YARATTIĞI ÂŞIK MEKTEBİ

Ahiskian Hasta Hasan and His Ashug School

Ali Şamil HÜSEYİNOĞLU*

Özet: Ahıska yüzyıllarca Osmanlı devletinin bir sancağı olsa da 19. yüzyıldan Rusya tarafından işgal edildi. Anadolu ile Kafkas arasında köprü olan bölgeden zaman zaman Türkler sıkıştırıldı. Son olarak 1944. yıl Kasımın 14' de toplum olarak Kazakistan'a sürüldüler. Sürgün kültürümüze de ağır darbe oldu.

Zamanın ünlü âşıklarından olmuş, sağlığında hak aşığı gibi tanınmış, evliya gibi saygı gösterilmiş, hakkında halk arasında efsaneler dolaşmış Hasta Hasan 20. yüzyılda unutturulmağa çalışılmıştır. Şuna sebep Osmanlı devletinin çöküşü, Sovyetler Birliğinin Türkiye'yle alakaları engellemesi, en sonda İkinci Cihan Savaşı yıllarında sınır boyu yaşayan Türklerin «hain» ilan edilerek ellikle doğma yurtlarından sürgün edilmesi olmuştur. Böylece Hasta Hasanın şiirlerinin toplanmasını, yayınlanmasını, araştırılmasını, âşıklar tarafından okunmasını engellemiştir. Onun çırağı Nuri'ye çıraklık yapmış Âşık Şenliğin şiirleri ise Türkiye'ye de toplanıp yayınlanmıştır.

Aslında Hasta Hasan çok az sanatkara nasip olan bir makama yükselmiştir. O, Çıldır-Ahıska âşık mektebini yaratmıştır. Bu mektebin formallaşmasında İrfanı, Kul Karanı, Usta Pulat, Âşık Şenlik gibi sanatkarların rolü az olmamıştır.

Sovyet döneminin yasaklarına rağmen 18-19. yüzyıllıklarda Ahıska bölgesinin Lebis köyünde (şimdiki Gürcistan Cumhuriyeti) yaşamış Hasta Hasanın şiirleri Anadolu'da, Kars'ta, hatta Türkistan'da da yayılmıştır.

1970'li yıllardan Hasta Hasan'ın ve çağdaşlarının şiirlerini toplamağa başlamışız. Kafkas'tan ve Kazakistan'dan topladığımız şiirleri basın için hazırlamış ve Hasta Hasan'ın ömür yoluna aydınlık getiren ön söz yazmışız.

Bildiride Hasta Hasan hakkında Türkiye'de ve Azerbaycan'da yazılanlar incelenir bazı tartışmalı makamlar ortaya koyulur.

Anahtar kelimeler: Ahıska Türkleri, Kazakistan'a sürgün, âşıklar, Hasta Hasan, Âşık Şenlik, Azerbaycan, Gürcistan.

Abstract: Ahıska which has been the part of Ottoman Empire for hundreds of years was occupied by Russia in XIX century. The Turks have been forced out of Ahıska-the bridge between Anadolu and the Caucasus from time to time. They were totally deported to Kazakhstan on 14th of November, 1944. This event had very negative impact on our culture.

---

* Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü, alishamil@yahoo. com, alishamil@mail. az

Hasta Hasan was a famous ashug of his period. People respected him as a saint person and he was stated to be the voice of the truth. There eHist different legends regarding his life and creative activity. The reason for his not being in the attention in XX century was of political reasons. The collapse of Ottoman Empire, the conflicts between Turkey and Soviet Union and the deportation of Turks from their own lands declared as "betrayers of the motherland" created obstacles for Hasta Hasan's creativity to be investigated. The collection of his poems, their publish and use by ahugs were strongly prevented. The poems of Ashug Shenlik who was disciple to Nuru (Nuru himself was disciple to Hasta Hasan) were collected and published in Turkey.

Hasta Hasan could create new path in his creativity which very few people can do. He established the school of Childir-Ahiska. Outstanding persons such as Irfani, Kul Karani, Usta Pulat, Ashug Shenlik played a great role in the establishment of this school.

Despite all the obstacles during Soviet period, Hasta Hasan's poetry spread not only in the village Lebis in Ahiska lands where he lived (present Georgian Republic) but also in Anadolu, Kars and in Turkustan during XVIII-XIX centuries.

I started collecting the poems of Hasta Hasan and his contemporaries since 1970s. The poems that I collected from the Caucasus and Kazakhstan have been prepared for publish and a foreword casting a look at Hasta Hasan's life has been written.

The thesis considers the researchers dedicated to Hasta Hasan in Turkey and Azerbaijan and some controversial issues are discussed.

Key words: Ahiska turks, Deportation into Kazakhstan, Ahugs, Hasta Hasan, Ashug Activity, Azerbaijan, Georgia

Giriş

Folklorumuzun Avrupa metotları ile toplanması ve yayınlanmasına 19. yüzyıldan başlansa da sistemli ve devamlı öğrenilmesi ve araştırılması 20. yüzyılda olmuştur. Dünyayı sarsıdan iki cihan savaşı, Birinci Cihan Savaşında Osmanlı devletinin mağlubiyeti ve parçalanması, Türklerin çeşitli devletlerin terkiplerinde yaşamak zorunda kalmaları, soğuk savaş Türk halklarına ağır darbe vursa da ilerleyişimizi engellememişti. İlmin birçok alanları gibi folklorbilimcilikte de bir ilerleyiş baş vermiştir. 20. yüzyılın 20. yıllarında Rusya'nın dağılması, harabeliklerinde kurulan Sovyetler Birliğinin çıkardığı savaşlar binlerle vatanperver ve milli şuurlu insanın ya ölümüne, ya da vatanini terk etmesine yol açtı. Bu azmış gibi 20-30 yıllarda toplum gözaltına almalar, sürgünler ve kurşuna dizmeler yapıldı. İkinci Cihan Savaşı yıllarında ise Kırım'da, Kuzey Kafkas'ta, Ahıska'da yaşayan Türkler ellikle Kazakistan'a, Özbekistan'a ve Sibirya'ya sürgün edildiler. (Ahıska, 1995) Folklor taşıyıcısı olan binlerle insanın savaşta ve hastalıklardan öldü. Bütün bu zorluklara rağmen folklor araştırmacıları cilt cilt kitaplar yayımlata bildiler. Çok teessüf ki, bu kitaplarda tarafsızlık kendini gösterir. Sovyetler Birliğinin ideolojisine uygun sayılan folklor numuneleri, âşıkların şiirleri tekrar-tekrar basılsa da, «münasip

bilinmeyen» folklor numuneleri ve âşıkların şiirleri toplanıp yayınlanmamış ve araştırma konusu olmamıştır. Bu ayrımcılığı Ahıskalı Hasta Hasan'ın yaratıcılığına münasebet de aydın görebiliriz.

1. 1. Hasta Hasan'ın Yaratıcılığına Yanlış Münasebet

Âşık Elesger'in 1963. yılda basılmış şiirler kitabında ister sanatkarlık, isterse de konuca oldukça ilginç bir şiir ve ona yazılmış aydınlatmaya dikkati çekmek istiyorum. Şiir böyledir:

Nefs ile marifet olur şeş cahat,
Böyle emr eyleyib küdreti-kadir,
Bu emre kol koyan tez tapar nicat,
Eyle etikat!

Şehr aydı, bayram onun gülüdü,
İki ay bir-birinin müttesilidi,
Yüz altmış altı gün-bir ilidi,
Sekkiz min yeddi yüz seksen dörd saat-
Gel verim isnat!

Altıda karışdı Nuhun tufanı,
Kırk yıla sergerde gezdi her yanı,
Altı min altı yüz insan, heyvanı,
Here öz dilinde eyledi feryad,
İstedi imdad.

Neçe müddet kark oldular tufana,
Emr etdi, kebuter gezdi her yana,
İki yüz otuzda tapdı bir dana,
Nuh üçün fehminde getirdi sovkat,
Kıldı ibadet.

Altmış altı aye niye danmısan
Bele melum bizi avam sanmısan,
Dünya ciftesine sen aldanmısan,
Unutma ükbanı, bu dünyanı at,
Aferin ustad.

Kasım “kaf”nandı, Hasan “hey”nen,
Hayır çekmez ustadınnan deyinen,
İşim yokdu seyyidnen, beyinen,
İhtiyarımda kalan mehlukat,
Daimil övkat.

Âşık Elesgerdir soruşsan adım,
Huş başımdan gedıb, yokdur savadım,
Sözle metleb yazmak degil muradım,
Arife eyhamla yazaram hurfat,
Sedrin olsun sat!

Kitabın tertipçileri şiirdeki “Kasım “kaf”nandı, Hasan “hey”nen, Hayır çekmez ustadınnan deyinen” mısralarını aydınlatmak için hiçbir kaynak göstermeden böyle yazmışlar: “Revan âşıklarından Hasta Hasan adlı birisi Hasta Kasım’ın «daimül-övkât» kafiyeli müstezetat kıfılbendini kendi eseri gibi yazdırıp, bir yüzünü Elesger, bir yüzünü de Âşık Misgin Bürcü’ye gönderir. Âşık Elesger kıfılbendi o müstezetat ile açır, altıncı bende’de de kıfılbendi Hasta Kasım’ın eseri olduğunu ona hatırlatır”. (Âşık Elesger, 1963: 470-472).

Kitapta Miskin Bürcü’ye mal edilen şiir de yayınlanıp. Biz onun son mısralarını veriyoruz:

Müsemma Misginem, men zişdi-camal,
Çün adam güdmüşem, ne koyun, ne mal,
Sen ki cüz etmisen bu nezmi-kamal,
Bize lazım deyil, özgelere sat!
(Âşık Elesger, 1963: 470-472)

Şu Azerbaycan folklorbilimciliğinde Hasta Hasan’ın adının geçtiği ilk kaynaktır. Maalesef şu küçük bilgi Hasta Hasan’ı edebi hırsız gibi tanıtıyor ve yıllarla bu konuyu araştırmacılar da sükûtle karşılıyorlar. Hiç olmasa göz önünde olan Misgin Bürcü ile Müsemme Misgin’in farklılığına da dikkat etmiyorlar.

1970 yılında Müsemma Miskin’in iki şiirini ilçe gazetesinde yayımlatan araştırmacı Sednik Paşayev de şu konuya dokunmuyor. (Paşayev, 1970: 4) Bizce bunun bir sebebi Ahıska Türklerinin Kazakistan’a sürgünü, o biri sebebi de Türkiye ile alakalarımızın zayıflığıydı. Âşık Elesger’in 150. doğum yılı münasebetiyle eserleri tekrar neşre hazırlananda da bu yanlışlık aradan kaldırılmıyor. (Âşık Elesger, 1973, I: 317).

Binlerle okuyucu gibi ben de şu yanlışlığı hakikat gibi kabul ediyordum. 1973. yılda Bakı Devlet Üniversitesinin jurnalistika (Gazetecilik) fakültesinin son sınıfında okuyordum. Üniversite arkadaşım Osman Ahmet oğlu Türkiye’den köyelerine bir aşığın misafiri geldiğini heyecanla haber verdi. Aynı gün dersleri yarıda kesip trenle Keşeli’ye (Gürcistan Respublikasının Marneuli rayonu) gittik. 50 yıl ayrılıktan sonra Âşık İslam Erdener bacası Anahanım’ı ve akrabalarını görmeye gelmişti. 1920’li yıllarda ailesiyle Soğukbulak (şimdiki Ermenistan Cumhuriyeti) köyünden gedip Türkiye’nin Kars ilinin Kümbetli (Ladikars) köyünde yerleşen İslam Musa oğlu Erdener’in gelişi bayrama çevrilmişti.

Folklorla, özellikle de âşıkların yaratıcılığına merak gösterdiğimizden Âşık İslam’ın Erdener’in sohbetlerini dikkatle dinledik. O yıllarda Türkiye’den Azerbaycan’a, kitap, gazete, dergi çok az - «Türk Folklor Araştırmaları», «Yedi Tepe», «Dil» vs. dergiler geliyordu. Dergilerden ve Türkiye radyosunun programlarından tanıdığımız el sanatkarları – Sümmani, Şenlik, Zülali, Âşık Reyhani (İbrahim Engin) vb. hakkında Âşık İslam’dan ilave bilgi almaya çalışır, bir az da kendimizin bilgili olduğumuzu gösteriyorduk.

Sohbet zamanı «Türk Folklor Araştırmaları»nın 238-240. sayılarından ezberlediğim Erbabı’nın «Seni» redifli koşmasını söyledim, orada aşığın «Bir Su Ver» divanisinden yalnız bir beytinin yayımlandığına teessüfümü bildirdim. O beyit böyleydi:

Hasretinden hastayım teşne-zebanım, bir su ver.
Hürmet eyle gel mene, ey mehribanım bir su ver.

Beni dikkatle dinleyen Âşık İslam o redif ve kafiye ile aşağıdaki divaniyi söyledi:

Sallanıban bağdan gelen, ay maralım bir su ver.
Malım-mülküm senin olsun, küllü varım bir su ver.
Vücudumu ateş aldı, dumanım arşa çıkar.
Kurudu dilim-dudağım, dili-ferahım bir su ver.

Güzeller hatrı azizdi, bir-birinden seçmerem.
Verseler de dünya malın sevdiğimden geçmerem.
Yad elinden abı-hayat olursa da içmerem.
Özün doldur, öz elinle ey maralım bir su ver.

Hasta Hasan geldi deye çağırılar adımı.
Aşk ucundan yandı cismim eşitin feryadımı.
Neyleyirem dünya malın, alammasam muradımı.
Kaşı hilal, abı zülal, lebi ballım bir su ver.

Şiir herkesi hayran bıraktı. Âşık İslam Erbabı'nın "Bir Su Ver" şiirinin Hasta Hasan'a nazire olduğunu söyledikte itiraz sesi yüceldi. Osman'la ben Hasta Hasan'ın oldukça zayıf ve sönük bir âşık olduğunu, Hasta Kasım'ın kıfılbendini kendi adından Âşık Elesger'e gönderdiğini, o da kıfılbendi açtığını ve mühürendinde şiirin asıl yazarının kim olduğunu gösterdiğini söyledik. Toplantıda eğleşenler âşık yaratıcılığı ile yakından tanış olduklarından bizim tarafımızı tuttular ve Hasta Hasan'ı edebi hırsızlıkta kınadılar. Hatta Âşık Elesger'in şiirleri çap olunmuş kitabını bularak meşhur kıfılbendi okudular da.

Âşık İslam çok üzüldü. "Âşık Elesger büyük sanatkardı, ne onu bu yolla yükseltmek, ne de Hasta Hasan gibi bir üstadı da böyle aşağılamak olmaz"- dedi. Sonra da kitaptaki yanlışlıkları aşağıdaki gibi sıraladı: 1. Hasta Hasan İrevanlı değil. Ahırkeley'in Lebis köyündendir. 2. Hasta Hasan'ın öğrencilerinden-çırağlarından biri de Âşık Nuru'dur. Hasan'ı-sizlerin Şenlik gibi tanıdığınız aşığı sınava çekmesi için Âşık Nuru'nun yanına getiriyorlar. Âşık Nuru genç Şenliğ'e Hasta Hasan'ın üç şiirini söylüyor. Şenlik de aynı kafiye ile cevap veriyor. Bunu Erzurum, Kars âşıklarının hepsi biliyor. Türkiye'de Âşık Şenliğ'in şiirler kitabını ilk kez yayımlatan ben olmuşum. Orada bu değişmeleri de vermişim. Bu değişme tahminen 1870 yıllarda olup. Demek Hasta Hasan dünyasını değiştirmiş (ölmüşmüş) ki, Şenliğ'i onun çırağı Nuru'nun yanına götürüyorlar. Yeniyetme Hasan sınavdan uğurla çıktıktan sonra Âşık Nuru ona sanatın sırlarını öğretiyor, «usta sillesi vurduktan» sonra âşıklık etmesine izin veriyor. Şunlar onu gösteriyor ki, Hasta Hasan'la Âşık Elesger çağdaş olmamışlar.

Âşık İslam Türkiye'de yayınlattığı "Âşık Şenlik Divanı" kitabını (Âşık İslam, 1960) kendiyile götürmemişti. Kitabı uzun yıllar sonra, 1980'li yıllarda okuyabildim.

Folklorşunaslığımızın (Halkbilimi) seviyesine, kitabı tertip eden alimlerimize çok hayran olduğumuzdan Âşık İslam'ın dedikleriyle razılaştık. Onun Hasta Hasan'dan söylediği şiirler bizi kendine nasıl çektiyse yazıp kendimizde sakladık. Üniversitede halk bilimi hocamız Vagif Veliyev'e Hasta Hasan hakkında söyledik ve topladığımız şiirlerin bir nüshasını ona verdik. Vagif muallim de bizim gibi konuya inamsız yanaştı.

Şuna rağmen Âşık İslam'ın ektiği şüphe tohumu kendi behresini veriyordu. «Âşık Elesger» kitaplarında Hasta Hasan hakkında yazılanları dikkatle okuyanda birkaç yanlışlık ortaya çıkarmıştık:

1. Miskin Bürcü'nün araştırmacılara malum olan tek yazması Revan şehrinde-Matenadaran'da (Yazmalar korunan Enstitü) saklanıyor. Kendi eliyle yazdığı şu defterde ne Müsemma Miskin mahlası var, ne de «Âşık Elesger» kitabına dahil edilen şiir.

2. Kaynaklar Miskin Bürcü'nün 1848. yılda öldüğünü gösteriyor. O yıllarda Gökçe mahalında Ağ Âşık (Allahverdi), Âşık Alı gibi üstatlar vardı. Uzak bir bölgeden-Ahırkelek'ten şu ünlü âşıklara değil Âşık Alı'nın çırağı Elesger'e bağlama gönderilmesi inandırıcı görünmüyor.

3. Miskin Bürcü'ye mal edilen şiirin mühürbendinde “Müsemma Miskin'im” yazılıyor. Demek Miskin Bürcü'yle Müsemma Miskin aynı insan değil. Birincide “miskin” tehellüs-lakab-mahlası gibi verilir, dilticilik bağlamında sıfattır. İkincide ise Miskin mahlas değil addır. Dilticilik bağlamında isimdir. Öğrenci olsak da açık görürdük ki, araştırmacılarımız adla tehellüsü-mahlası karıştırırlar. Bu şiir Miskin Bürcü'nün değil, Müsemma Miskindir.

4. İrevan (Revan) çevresinde Hasta Hasan adlı aşığın varlığını ne kaynaklarda vardı, ne âşıklar ve yaşlı insanlardan kimse hatırlıyordu.

Konuya aydınlık getirmek için Hasta Hasanın şiirlerini yayınlamaya çalıştık. Önce büyük ihtiram gösterdiğimiz, “Edebiyat ve İncesanat” gazetesinde çalışan ve folklor sayfası hazırlayan Memmed Aslan'ın yanına gittik. Hasta Hasan'ın ve Şenliğ'in şiirlerini okudu. Maksudımızı bilende-Hasta Hasan'ın hırsızlığına şüphe ile yanaştığımızı görende bize kızdı. Hansı gazeteye, dergiye yüz tuttuksa aynı tepkiyi gördük.

Bu bizi ruhtan salmadı. Uzun yıllar araştırdık. Âşık İslam'la mektuplaştık. İhtiyar âşıklarımızla görüşende sohbeti Hasta Hasan'dan saldım. “Tanıdım” diyen yok idi. Rahmetlik Âşık Hüseyin Saraçlı maslahat gördü ki, Akbabalı Âşık İskender'i bulum.

Akbabalı Âşık İskender'in (Gülmemmedov'u) Ermenistan SSC Amasya rayonun'un Eller (Elleroyuğu) köyünde yaşadığını öğrendim. Ona mektup yolladım. Mektup yazdığım tarih yadımda kalmasa da Âşık İskender'in 1983. yıl 9 Şubatta gönderdiği cevap arşivimdedir. Âşık İskender yazıyor: «Sizin suallerinizin hepsi bende var... Ben bu mektupla size hemen suallerin cevabını yerli-yerinde yazıp başa getiremeyeceğim. İyisi ben kendim gelim .... size yerli-yerinde olan

olayı izah edim. İndi sizden ricam odur ki, tez gelmeyim için siz mene bir telgraf çekin. Bizim karakoldan izini ecele alıp gelem. Size bildirim Hasta Hasan'dan. Onun akrabaları Kazakistan'dadır. Ben Kazakistan'da çok olmuşum. Kırgızistan'da, Özbekistan'da ve Kazakistan'da Ahırkelek'ten gedenlerin ekseriyeti oradadırlar. Hasta Hasan'ın akrabalarından biri benim öğrencimdir. Adı da Murtuza'dır».

1944. yılın Kasımın 14-15'de Ahıska'dan Kazakistan SSC'ne sürgün edilmiş Türklerle Âşık İskender'in bağlılığı, Hasta Hasan'ın Talkar rayonun'da yaşayan akrabalarının misafiri olması, düğünlerde, toplantılarda Hasta Hasan'ın, Şenliğ'in şiirlerini daha çok okutulması bana ipucu verdi. Böylelikle Âşık İskender ve Hasta Hasan'ın akrabası Âşık Murtaza ile mektuplaşmaya başladım.

Âşık İskender ve Hasta Hasan'ın akrabası Âşık Murtaza'dan aldığım mektuplarında çoklu şiirler vardı. Hayli malzeme toplasam da, yayınlamıyordum. Yanlılık ise devam ediyordu. Mesela, hocamız Prof. Dr. Vagif Veliyev 1981. yılda yayınlattığı “Kaynar Söz Çeşmesi” kitabında yazıyordu: “Kaydettiğimiz gibi, Âşık Şenliğ'in hayatının muayyen devri Azerbaycan'la ilgili olmuştur. Tetkikatçı (müellif Türkiyeli araştırmacı, “Âşık Şenlik” kitabının yazarı Ensar Aslan'ı kastediyor- A. Ş.) gösterir ki, aşığın (yeni Âşık Şenliğ'in-A. Ş.) etkilendiği sanatkarlardan biri Hasta Hasan'dır. Bu el şairi Revan çevresinde yaşamış, Âşık Şenliğ'e saz çalmayı öğreten Âşık Nuru'nun ustası olmuştur. Bu konu üzerine Ensar Aslan yazır: “Azerbaycan'ın kudretli âşıklarından olan Hasta Hasan, Şenliğ'e kuvvetli tesir göstermiştir. Hatta onun çığalı tecnislerinin tesiri ile tecnis yaratmıştır”...

Bu hemen Hasta Hasan'dır ki, Hasta Kasım'ın “Daimül-övkât” kıfılbend ayaklı koşmasını kendi adına çıkıp, Âşık Elesger'e göndermiştir. Âşık Elesger bu kıfılbendi açmış ve hatta Hasta Hasan'a ihyam vurmıştır... “Kasım kafandı, Hasan heynen, hayır tapmaz üstadından deyinen” böylelikle Âşık Elesger'le kıyaslamada sönük şama benzeyen Hasta Hasan Âşık Şenliğ'e tesir ettiği halde, Âşık Elesger Şenliğ'in tesiri olabilirdi mi?” (Veliyev, 1981: 100)

Ensar Aslan “Çıldırılı Âşık Şenlik. Hayatı, Şiirleri Ve Hikayeleri (İnceleme-Metin-Sözlük)” kitabında Azerbaycan'daki edebiyattan, özellikle âşık yaratıcılığında ilhamla söz açıyor (Aslan, 1975). Maalesef, Azerbaycan'da yazılanlarla yakından tanış olamadığına, bir az da araştırdığı konuya-Âşık Şenlik şahsiyetine düşkünlüğüne göre muayyen makamlarda yanlılıklara yol vermiştir.

Ensar Aslan'ın yanlılığına kızan prof. Vagif Veliyev'in kendi de ondan uzağa gidemiyor. Hasta Hasan'ın hayat ve yaratıcılığını dikkatle öğrenmeden onun hakkında sert ithamlar ireli sürüyor. Prof. V. Veliyev'in alıntı yaptığı bölümden bir

az önde E. Aslan yazıp: “Bu âşıklık kültürünü Şenlik Azerbaycan âşıklarından almıştır. Çünkü bu devirde Anadolu’da Şenliğ’e tesir edecek bir âşık yoktu... Şenlik Azeri sahasında aldığı birçok unsuru Anadolu’da yayarak, âşık edebiyatımıza yenilik getirmiş, bu tarzın gelişip daha mükemmel eserler vermesine yardım etmiştir”.

Araştıracının “Hasta Hasan’ın “Azerbaycan’ın kudretli âşıklarından” olması ve bu devirde Anadolu’da Şenliğ’e tesir edecek bir âşık yoktu” kanaati bizce çok serttir. Âşıklar yalnız üstattan ders almıyorlar, ömürlerinin sonuna dek arayışta oluyorlar. Yalnız üstat âşıklardan değil, sade şiir heveskarlarından da hoşlarına giden şiirleri alıyor, öğreniyorlar. Bunu Şenlik yaratıcılığını dikkatle araştıranda da görürüz. Ona Karacaoğlan, Dadaloğlu gibi âşıklar, hatta Yunus Emre, Hacı Bektaşî Beli, Mevlana gibi sofiler de derin tesir bırakmışlar. O zaman Azerbaycan ve Türkiye edebiyatları hala birbirinden ayrılmaya başlamamıştı.

1. 2. Hasta Hasan’la ilgili Türkiye’deki araştırmalar

Bugün bile Türkiye’de yayımlanan kitap, gazete ve dergilerden Azerbaycan’da lazımcı yararlanılmıyor. Elde ettiğimiz kaynaklarda da Hasta Hasan’ın hakkında geniş araştırmalara rastlamıyoruz. Çıldırli Âşık Şenlik’ten yazan Âşık İslam Erdener (Erdener, 1960), Alptekin Alı Berat (Alptekin, 1989), Âşıkoğlu İsmail (Âşıkoğlu, 1964), Orhan Özbek (Özbek, 1969), Aslan Ensar (Aslan, 1975, 1993) vb. Şenliğ’in üstadı Âşık Nuru’dan bahsederken Hasta Hasan’dan da söz açmış, şiirlerinden numuneler vermişler. Kars ili. Çıldır, Ardahan, Hanek, Posof. I sayı. özel sayında Âşık Karanı’dan bahsederken yazılıp: “Karanı. Değirmen köylü. 18. yüzyıl. Ahırkelekli Hasta Hasan’ın çağdaşı.” (Kars ili 1966, 5: 76)

Orhan Özbek yazır: “...Dayısı (Âşık Şenliğ’in-A.Ş.) İbrahim Doğunun meşhur halk şairlerinden Hasta Hasan’ın çırağı Nuri’ye tanıtip öğretmek kararındaydı. Bir gün dayısı ile Şenlik Kafkas şehirlerinden Ahırkeley’e doğru yola çıkıyorlar. Bir kaç gün sonra Âşık Nuru’nun evine vardılar.” (Özbek, 1969)

Rivayette genç Şenliğ’in Âşık Nuru ile görüşü, Nuru’nun Şenliğ’i denemesi, bu zaman üstadı Hasta Hasan’ın şiirlerinden de istifade etmesi onaylanmaktadır. İslam Erdener’in kitabında şundan bir az farklı olan bu rivayetten Ensar Aslan da kendi kitabının her iki yayınında (Aslan, 1975, 1993) istifade ediyor. Âşık Şenlik şiirlerinin son ve tekmil neşirlerinden sayılan “Çıldırli Âşık Şenlik. Divanı (Hayatı, şiirleri, atışmaları ve hikayeleri) kitapta ise sanatkarın yüksek kıymetlendirdiği âşıkların adları böyle sıralanır: “Azerbaycan sahasında Şemkirli Âşık Mirze, yeğeni Âşık Hüseyin, Göğçeli Âşık Elesger, Havetli Hasta

Hasan, Çöllü İsmayıl, Doğu Anadolu'da Âşık Karani, Çıldırlı Hoca İrfani, Molla Halis, ... şiiirlerinde öne çekmişler.”

O kitaba yazdığı ön sözde A. Barat Alptekin, ilk defa Âşık Nuru'nun doğum ve ölüm tarihi hakkında yazıyor: “Nuri (Lebisli). 1811-1885. yılları arasında Gürcistan'ın Ahıska vilayetinin Ahırkelek kazasının Lebis köyünde yaşamış olan Âşık Nuri Hasta Hasan'ın çırağıdır. Sazı ve sözü Hasta Hasan'dan öğrenmiştir. Çıldırlı Âşık Şenliğ'in saz üstadıdır.” (Çıldırlı Âşık Şenlik, 2006: 44)

Nizamettin Onk nereden ve kimden aldığını kaydetmeden Hasta Hasan'ın “Bir Su Ver” divanısını yayımlatır ve müellifin 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında yaşadığını yazıyor. (Onk, 1983: 106).

1. 3. Azerbaycan'da Hasta Hasan'ın öğrenilmesinde yeni dönem

1980. yıllardan eski Sovyetler Birliğinde Hasta Hasanla ilgili araştırmalar yayınlanmaya başlansa da (Hacıyev, 1983: 12 Nisan, Şamilov, 1984: 20 Mart) yalnız Türkiyeli, hiç Azerbaycanlı araştırmacılar da ondan lazımınca yararlanmamışlar. Aşığın şiiirlerini toplularda yayımlatan Asif Hacılı da Hasta Hasan'ın 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlangıcında Dersel köyünde yaşadığını yazıyor (Hacılı, 1992: 196).

Azerbaycan Âşıklarının IV. Kurultayı'na hazırlık ve Kurultayın 1984. yılda düzenlenmesi matbuatın âşık yaratıcılığına dikkatini artırmıştır, Hasta Hasan'ın hakkında da ilk geniş bilgiler ışık yüzü görmeye başlamıştır. Tiflis'te yayınlanan “Sovyet Gürcistan'ı” gazetesinde V. Hacıyev'in “Hasta Hasan Kimdir?” (Hacıyev, 1983: 12 Nisan) makalesi “Azerbaycan Âşıklarının IV. Kurultayı Karşısında”, Nahçıvan'da yayımlanan “Sovyet Nahçıvan'ı” gazetesinde benim “El Sanatkarlarımız: Hasta Hasan” makalesi “Bakı'da Azerbaycan Âşıklarının IV. Kurultayı Açılmıştır” (Şamilov, 1984: 20 Mart) başlığı altında yayımlanmıştır.

Gökçe âşıklarından doktora yazan, orta okulda beni araştırmaya yönetmiş hocam, Âşık Elesger'in torunu ve kitaplarının tertipçisi İslam Elesgerov'un gelecekte yanlışığa yol vermemesi için Hasta Hasan'la ilgili araştırmalarımı, elde ettiğim bilgileri ve gazetelerde yayımlanmış makaleleri ona yolladım. Maalesef, İslam muallim bu meseleye soğuk yanaştı ve 1988. yılında yayımlattığı “Âşık Elesger” kitabında Hasta Hasan'la ilgili önceler yol verdiyi hataları tekrarladı. (Âşık Elesger, 1988: 176-177)

Azerbaycan araştırmacılarından V. Hacıyev ilk kişidir ki, Hasta Hasan'a “zengin ve har taraflı yaratıcılığa malik kuvvetli bir sanatkar ...büyük istidat

sahibi” gibi tanıtıyor ve onun tecnis, divanı ve koşmalarının akıcı, semimi, üreye yatan olduğunu yazıyor. O, yazır: “Hazırda Meshet-Cavaheti’de bu çevrenin Gürcü ve Ermeni köylerinde onu büyük bir üstat gibi yad eden ve şiirlerini ezberden bilenler şimdi de vardır. Bavra, Koteliya, Toloşi, Prtena köylerinde, Ahırkelek seherinde biz bunun şahidi olduk” (Hacıyev, 1983: 12 Nisan)

V. Hacıyev Gürcistan’dan hatıra ve rivayetleri, âşık şiirlerini toplamakla birlikte, tarihi belgeleri ve Âşık Şenlik hakkında Türkiye’de yayınlarla tanış olarak Hasta Hasan’ın yaşadığı zamanın 18-19. yüzyıl olduğunu yazmış ve sonda “Kimde Var?” divanısını, “Meni” koşmasını yayınlıyor.

“El Sanatkarlarımız: Hasta Hasan” makalesini V. Hacıyev’den sonra yazsak da onun araştırması ile tanış değildik. Buna rağmen, her ikimizin fikirlerinde, konuya bakışımızda okşarlık çoktur. Ben Gürcistan, Ermenistan, Kazakistan’dan toplanmış malzemelerle birlikte Türkiye’de yayımlanmış kitaplardan da yararlanmışım. Esas dikkat de Hasta Hasan’ın edebi hırsız olmadığına ve onun özgeçmişinin dakikleştirilmesine, çağdaşı olmuş âşıkların yaratıcılığının öğrenilmesinin vacipliğine yöneltmişim.

V. Hacıyev’in makalesi ile tanış olduktan sonra mevzu üzerinde yeniden işledim ve “Hasta Hasan ve Muasırları” adıyla yayınlattım. (“Sovyet Gürcistan’ı”, 1983: 1 Temmuz) Folklorcularımızın dikkatini Hasta Hasan’la birlikte Kul Karanı, Usta Polad, Urfani (İlfanı-Ruhani), Molla Helis, Âşık Teyfi, Küfdadi, Deli Tamı vb. yöneltmeye çalıştım.

V. Hacıyev’le benim araştırmalarım okşar olsa da farklılıklar da yok değildi. V. Hacıyev: “Hasta Hasan da diğer ellileri ile birlikte 1831. yılda Dırkına köyünden Lebis’e göçür. Topladığımız rivayetlerden aydın olur ki, âşık hale Dırkına’da yaşarken kendi şiirleri ile tanınmış. Rivayetlerden birinde deyilir ki, Cavahetiya’nın küçük köylerinden olan Dırkına’ya Türkiye Ermenilerinin göçürülmesi haberini Hasta Hasan yahşi karşılıyor, onlarla mihriban komşu olacağını düşünüp sevinir. Lakin bir gün seher teze komşularının âşıktan habersiz onun ot sahasını biçtiklerini gören Hasta Hasan bunun sebebini sorduğumuzda onlar: “Sana ne?” - deyip Hasta’nı tehdit ediyorlar. Âşık bu işe mat kalıp:

Çayırları düz gördüler,
Özlerini yüz gördüler,
Hastanı yalkız gördüler
Çalhaçaldı Dırkınada.

diyor ve birkaç gün sonra ailelikle Lebis’e göçür.” (Hacıyev, 1983: 12 Nisan)

Elde ettiğimiz bilgilerden ikisinde Dırkına adı çekilir. Bulardan biri Hasta Hasan'ın yeniyetme çağlarında Dırkına'da kız sevdiğine dair hatıralar ve "efendim" koşmasındaki "Dırkınada bir güzele nökerim" mısrasıdır. Aşığın mezarının Lebis köyünde olduğu ve oraya insanların ziyarete gittikleri söylenilir. Yıl yağmursuz olanda köylüler müsellaya çıkar, evliya saydıkları aşığın mezar taşından tütye gibi koparıp çaya, pınara saldıktı yağış yağacağına inanmışlar. V. Hacıyev'in "Türkiye Ermenilerinin göçürülmesi haberini" Hasta Hasan'ın yahşi karşılaşması, "mihriban komşu olacağını düşünüp sevinmesi" fikrini Sovyet döneminde sensorundan yaka kurtarmak gibi değerlendirilmelidir. Araştıracının sonra yayınlattığı kitabından öğrendik ki, o bilgiyi 1982 yılda Ahırkelek'te milliyetçe Ermeni olan A. Karapetyan'dan toplayıp (Hacılar, 2005: 220)

Rusya Gürcistan'ı asanlıkla kendi cengine geçirse de Ahıska paşalığını işgal etmek çok zor olmuştu. Çünkü yerli ahali sert mukavemet göstermişti. Bunu savaşa katılmış Rus generalleri da deflerle itiraf etmişler. Kafkasya'nın işgaline başçılık eden "Paskeviç'in korpusu 1928 yılın 5 Ağustosunda Ahıska ya gelip çatır. 15 Ağustos da Rus koşunları şehir çevresindeki çam hasarları yarıp geçir. Şehir çevresinde yaşayan ahali gayri-adi kahramanlıkla müdafie olunur... Her bir ev uğrunda dövüş gedip, hiç bir Türk aman istemiyor, hatta kadınlar da son nefese dek hançerle müdafie olunur, yaralılar böyle dikelip vuruşurlar. Bütün geceyi sehre dek savaş devam edip, yankınlar başlayıp, caddeler meyilde (cesetle) dolur.

...General Muravyov ve general Saken elçi gibi kaleye dahil olup Türk paşasına vaziyetin çıkılmazlığını söyleyip ve teslim olmağı talep ederler... Vaziyetin imkansızlığını gören Köse Muhammed Paşa teslim razılık vermek istedikte Ahıskalılar öfkelenir ve kati itiraz ederler. Ahıskalıların aksakalı olan Fetulla'nın çılgın itirazı özellikle kaydolunur. Muravyov onu da ilave edip ki, dağ ahali olan Ahıska Türkleri hiç vaat, hiç kime boyun eğmemiştiler ve şimdi de teslim olmak istemirdiler." (Hacılı, 1992: 11)

Böyle bir savaştan sonra Hasta Hasan gibi dünya görmüş bir insanın işgalcilerin getirdikleri Hıristiyan Ermenileri onların topraklarında, evlerinde yerleştirilmesinden razı kaldığını söylemek inandırıcı görünmüyor. Bizce V. Hacılar (Hacıyev) 1983 yılda gazetede yayınlattığı makaleden 1991 ve 2005 yılda bastırıldığı kitaplarda yararlananda bu konuya yeniden dikkat yetirse iyi olurdu.

V. Hacıyev, Hasta Hasan'ın soy kökünden bahsederken yazır: "Rus-Türk savaşından sonra, 1830'da Türkiye'de yaşayan Ermenilerin büyük bir kısmının Cavahetiye göçmesiyle alakadar olarak 1831'da Terekemelerin bir kısmı "Rusya sınırlarına dahil olan ve tarihi kaynaklarda Niyal düzü adlanan çevreye göçürülür. Onlar Lebis, Van, Karzamet, Kiondra, Daşlıkışla, Elince köylerinde meskunlaştlar

ve Lebis cemiyetini yarattılar. Lebis cemiyetinin Terekemeleri İmirhesenni kabile-uruğuna ait idi.” (Hacıyev, 1991: 24) Onun bu fikrine onaylayan yazılı kaynaklar olmasa da Âşık İskender Akbabalı’dan topladığımız “Hasta Hasan’ın Âşık Polad’la Değişmesi” rivayetinde denilir ki, Ahırkeley’e dolu yağdığına göre mahsul kıt olur. Hasta Hasan köylüleri ile birlikte Daşdıkkullara tahıl almağa geliyor. Arkadaşları köye gidip ve Hasta Hasanı arabanın yanında bekçi koyuyorlar. Âşık yatıp yukkuya-uykuya kaldığından, arabaya koşulmuş öküzler karğıdalı-mısırı tarlasını yeyip ve taptalıyor. Tarla sahibinin kızı refikleriyle birlikte öküzleri tarladan çıkarmak için taşladıkta âşık uykudan uyanır. Hasta Hasan onu taşıyan kızların diliyle böyle diyor:

Biri çalmasını eyri çalayır,
Biri yavaş-yavaş yakın geleyir,
Birisi birinden haber alayır,
O de deyir, “İmirhasannıdı!”

Aşığın şiirinde dolayısı ile de olsa onun İmirhasannı kabile-uruğundan olduğuna işaret var. İmirhasannı’nın da Oğuzun 24 kabile-uruktan biri Eymurluya dahil olduğu hakkında çok yazılıp. Âşık İskender Akbabalı ve Âşık Murtaza’dan topladığımız halk hikayelerinde Hasta Hasan’ı Kul Karanı’nın yanına götüreren kişi Karapapak Ağyol Söyün gibi tanıtılır ve Hasta Hasan’a “Korkma, sen benim bajım (kız kardeşim-A. Ş.) oğlu döysenmi! (değil misin?)” diyor. Şunlar da Prof. Dr. V. Hacılar Hasta Hasan’ın Terekemelerden olduğu fikrini onaylamış olur.

Asif Hacılı «Garibem Bu Vatanda» kitabında Hasta Hasan’ın «Kimde Var» redifli divanısını, «Vedesinde», «Gizlenin», «Perişan» redifli koşmalarını yayınlamıştır. Altı yıl sonra yayınlattığı «Ahıska Türk folkloru» kitabına önceki kitaptaki dört şiiri ve «İftida», «Eyleme» redifli divanilerini, «Sevdüğüm», «Kal indi», «Yahşidir» redifli koşmalarını dahil etmiştir. Ondaki bilgiye göre aşığın kızı «1982’da Kazakistan’ın Talkar şehrinde 90 yaşında vefat edip. Kız torunları Muharrem, Kazım Müzefferovlar Talkar’da, başka akrabaları Azerbaycan’da yaşayıp. Bu üstat aşığın son derece kamil lirik şiirleri halkın hafızasında şimdiye dek korunup. Söylenene göre, orijinal bir destanın da yaratıcısı olup.” (Hacılı, 1992: 196)

Hasta Hasan’ın Talkar’da yaşayan akrabaları Murtuza’dan, Ehreman’dan aldığımız mektuplar, öylece de Kazakistan’da çok toylar geçirmiş, aşığın akrabaları ile arkadaşlık etmiş, bene Hasta Hasanın şiirlerini ve hakkındaki halk hikayelerini toplamakta yıllarla yardımcı olmuş Âşık İskender Akbabalı’nın mektupları ve hatıraları bu fikri onaylamır. A. Hacılı «üstat aşığın son derece kamil lirik şiirleri

halkın hafızasında şimdiye dek korun»duğunu söylemekte haklıdır. Lakin hangi halk hikayesinin yaratıcısı olduğunu söylemiş. Elimizde onun kendi hayatı ile ilgili üç halk hikayesi var. Âşık Murtaza ve Âşık İskender «Yaralı Mahmut» halk hikayesini de Hasta Hasan'ın yarattığı kanaatindeydi.

Doç. Dr. Şureddin Memmedli Karapapak “Borçalı Edebi Muhiti” kitabında ve doktora tezinde Hasta Hasan'a geniş yer ayırmıştır. Aşığın hayat hikayesiyle ilgili yeni belgelerden yararlanmış, şiiirlerinin edebi değerinden söz açmış ve benim 1986'da “Sovyet Gürcistan'ı” gazetesinde yayınlattığım makaledeki:

Seksen üçde ömrü tamam eylerem,
Sayılmaz tarihi kadarım benim

beytindeki rakamı Hasta Hasan'ın yaşı gibi göstermemizle razılaşmayarak yazıyor: “Buradaki seksen üç tarihi şairin yaşı kabul edilip. Bizce bunu onun ölüm yılı, yeni hicri 1283 (miladi 1866) yıl'da düşünmek mümkündür.” (Karapapak, 2000: 132) Bu tarihle ilgili sonra etraflı fikir söyleyeceğimizden burada fazla dayanmıyoruz.

Doç. Dr. İ. Kazımov Ahıska Türklerinin diyalektinin-ağızlarının araştırılmasına hasır ettiği doktora tezinde 17-18 yüzyılın sanatkarları sırasında Ahırkelekli Hasta Hasan'ın da adını çekiyor. (Kazımov, 2002, 4: 133) Şiiirlerinde 18-19 yüzyılda yaşamış Vagif'in, Gövheri'nin adını çeken Kul Karanı, Âşık Urfanı, Usta Polad gibi sanatkarlarla karşılaştıran, torunlarının günümüze dek yaşayan bir insanın 17. yüzyılda yaşaması inandırıcı değil.

1997. yılın 1-5 dekabırında (Aralık) Bakü'de Albert Beys adına Uluslararası Konferansın Teşkilat Komitesi, Azerbaycan İlimler Akademisi Nizami adına Edebiyat Enstitüsü ve Hatai Rayon İcra Hakimiyetiyle ortaklaşa düzenlediği “VI Lord Beys Konfransı ve Dedem Korkud'un Kitabı” sempozyumuna Sank-Peterburk'da çalışan Doç. Dr. Faik Çelebi “Hasta Hasan Destanı” bildirisıyla katılmıştı. Araştırmacı dikkati Kazakistan Cumhuriyetinin Çimkent bölgesinde yaşayan Âşık İlyas Dadaşov'dan derlediği Hasta Hasan'la ilgili şiiir ve rivayetlere yöneltti.

Hasta Hasan'ın özgeçmişinin ve şiiirlerinin araştırılmasında hizmeti çok olan Prof. Dr. Valeh Hacıyev (Hacılar) “Azerbaycan Folklor Antolojisi. Borçalı Folkloru. 2 cilt” kitabında da aşığın “Menim”, “Dırkınada”, “Üstündedir”, “Bir Güneş” şiiirlerini yayımladı. (Azerbaycan, 1996: 76-178).

Azerbaycan Milli İlimler Akademisinin Folklor Enstitüsü hazırladığı çok ciltlik Azerbaycan Folkloru Antolojisinin Akbaba bölgesinden toplanmış 8. cildinde

de Hasta Hasan'la ilgili "Hasta Hasan'ın Hosubiya Beylerine Şikayeti" ve "Hasta Hasan'ın Daştıkullar Seferi" hikayeler verilmiştir. (Azerbaycan, 2003: 343-357).

Sank-Peterburklu Doç. Dr. Faik Çelebiyev'in, Elhan Memmedli'nin derlediği "Karanı ile Hasta Hasanın Masalı" adlı halk hikayesi (Azerbaycan, 1996: 1) ve Akbaba folkloru kitabında Hasta Hasan'la ilgili yayınlanan halk hikayeleri benim 1983-1984 yıllarda Âşık İskender Akbabalı'dan ve Âşık Murtaza'dan derlediğim malzemelerle azacık. Şunların karşılaştırılması ayrı bir bildiri konusudur.

Prof. Dr. Kara Namazov 2004 yılında yayınlattığı "Âşıklar" kitabında da Hasta Hasan'ın özgeçmişini ve aşığın "Menim" koşmasını, "Kimde Var" divanisiyle ilgili bilgi vermiştir (Namazov, 2004, 169-170)

2. 1. Hasta Hasan'ın Hayat Hikayesi - Özgeçmişini Öğrenme Cehdlerimiz

1944'de Ahıska Türklerinin sürgün edilmesi yalnız nüfuzun ve belgelerin gaip olmasıyla bitmedi. Uzun yıllar bu konuda söz açmak böyle yasaklardı. Sovyetler Birliği döneminde arşivlerden Ahıska Türkleriyle ilgili belgeleri yalnız seçilmiş insanlar elde edebildiler. Sovyetler Birliği çöktükten sonra Gürcistan arşivlerinde çalışmanın yeni problemleri ortaya çıktı. Ona göre de Hasta Hasan'ın özgeçmişine ilgili elimizde yazılı belge yoktur. Hatıralar, şiirlerindeki bilgilere dayanarak araştırmalar aparmışız.

Sovyetler döneminde Hasta Hasan'ın mezar taşı üzerindeki yazını okumak isteği ile Gürcistan Cumhuriyetinin Aspinza rayonuna (ilçe) gitsem de başarılı olamadım. Aşığın doğduğu Lebis köyü Türkiye ile sınırda olduğundan oraya girmeğe izin ala bilmedim. Bu durumda hatıraları, benden önce yazılanları araştırmağa başladım. Akbaba mahalının Eller köyünde (şimdiki Ermenistan Cumhuriyeti) doğmuş Daşdan Daşdanov hazırladığı bir cönkte Hasta Hasan'ın üç şiirine rastladım. İkinci Dünya Savaşında şehit olan Daşdan Daşdanov şiirleri kimden aldığını yazmayıp. 5. II. 1935 kayıt ve şiirleri Latin elifbasıyla olması cönkün 1930 yıllarda hazırlandığını ispatlıyor.

Hasta Hasan hakkında kendimin topladığım üç halk hikayesi, 82 şiir ve beş hatıra arasında tarihi bakımdan en çok "Birdi Bir" redifli divanı önemlidir. Divaninin elimizde yeddi nüshası var. Bunların bir birinden fark çok azdır. Ancak ilk bakışta küçük görünen bu farklar büyük zıddiyet yaratıyor. Çünkü bu fark tarih gösteren mısradadır.

Bu divanı üzerinde daha çok duracağımızdan Âşık İslam Erdener'den derlediğimizi veriyoruz.

Abi-çeşmim göllerinde sona da bir, kaz da bir.
Süsen sümbül, mor benevşe, bülbül öter yazda bir.
Vakif deritten haberdardır, Gövherinin kıymeti yok.
Kul Karanı, Kara Zülal, Âşık Omar sözde bir.

Kurbanı hakk aşığıydı, dayıma hamnan söker.
Destine alıp kalemi, hettine bir hett çeker.
Çöllü İsmail tac idi, kannan kasavet töker.
Kerem ki yandı ateşe, odna birdi, köz de bir.

Molla Helis delaletten içti aşkın badasın.
Guftadiye pay verdiler ondanda ziyadasın.
İrfanı derya-ümmandı keçmek olmaz adasın.
Âşık Seyfi, Usta Polad, Deli Tamı sazda bir.

İştım aşkın badasını, hem okuyam, hem yayam.
Böyle gedmez bu rüzgar, elbet gelir bir ayam.
Sene min iki yüz on sekiz, yok tarihin sayam.
Çok âşıklar geldi-gitti, Hasta Hasan yüzde bir.

Âşık şiirleri çoklukla üç, beş, yeddi bentten oluşur. Beş bentten ibaret olduğunu ihtimal ettiğimiz divaninin elimizde olan numunelerinin hepsi dört bentten ibarettir. Ola bilmezdi ki, Molla Penah Vagif'i, Kurbanı'ni, Gövheri'ni tanıyan âşık Tufarkanlı (Duharhanlı) Abbas'ı, Karacaoğlan'ı, Hasta Kasım'ı ve b. ünlü âşıkları ve hece vezninde şiirler yazan şairleri tanımasın. Bizce elimize gelip çatmayan bentlerde o insanların adları varmış. Adı geçen âşıkların adlarında da küçük farklar var ki, onlar hakkında da ayrıca bir makalede konuşacağım.

Divanide adı geçen âşık ve şairlerin şiirlerinin Ziya Borçalı'nın hazırlamış olduğu cönk-beyazda, aynı zamanda son yılların araştırmalarında rastlanması hala çok çalışmak lazım olduğundan haber verir. (Karapapak, 2005: 110-135)

Şiirin yaranmasıyla ilgili elimizde aynı mazmunlu üç rivayet var. Bunlar Âşık İslam Erdener'den, Âşık İskender'den ve Âşık Murtaza'dan toplanıp. Orada denilir ki, Hasan yeniyetme çağlarında bir kıza vurulsa da ona kovuşamıyor. Âşık ihtiyar çağlarında köydeki Fedi adlı gelini gençlik sevgilisine benzetir, ona şiirler koşar, görende söz atarmış. Bir defa da köye erik satan gelirmiş. Âşık yaşıtları ile erik alıp yiyorken Fedi de köy kadınlarıyla erik almağa geliyormuş. Âşık yediye eriyin denesini Fediyeye atıyor ki, dönüp ona baksın. Erik denesi onun gözünün altına deyip korkutuyor.

Aşığın bu hareketine kızan Feci meseleyi ailesine diyor. Aile üyeleri maslahat-meşveretten sonra karara gelirler ki, hak aşığı gibi tanınan Hasta Hasan'ın hürmeti el arasında çoktu. Ona bir şey yapsalar kendileri zor duruma düşerler. Karara alıyorlar ki, o kabile-uruğunun vurup-tutan yiğidini, aşığın kardeşi Deli Abdilla'yı şerleyip, küfürde suçlayıp hapsedtirsinler. Bununla yalnız koca aşığa değil, bütün kabile-uruklarına zarba vurmuş olurlar. Onlar planlarını hayata geçiriyorlar.

Hasta Hasan Deli Abdilla'yı küfürde suçlanmasının nedenini bilse de susuyor. Zamanını bekliyor. Ramazan bayramı günü sazını alıp Deli Abdilla'yı serbest bırakmaya gidiyor. Bundan karşı taraf da haber tutuyor. Bölgenin ünlü âşıklarından olan İrfani'yi de alıp Hasta Hasan'ın gittiği yere gelir ve âşıkların karşılaşmasına nail oluyorlar. İrfani Hasta Hasan'ı yenemiyor. Ne diyorsa cevabını alıyor. Toplantıdakiler onun hünerini alkışlayıp.

Onun alçakgönüllüyü, hatta onu yenmeğe getirilmiş İrfani'yi böyle şiiriyle yüksek kıymetlendirmesi meclistikeleri razı salıp. Aşığa enam hediye vermek isteyende “Kul Azat Olur” şiiriyle kardeşi Deli Abdilla'yı azatlığa bırakılmasını isteyip ve istediğine nail olur.

Divaninin mühürbendindeki dördüncü mısra Âşık İskender Akbabalı'da “Min iki yüz on dört sene, yok tarihim sayam”, İslam Erdener ve Osman Ehmet oğlu'da “Sene min iki yüz on seksiz, yok tarihin sayam”, Âşık Murtaza'da “Min iki yüz kırk senedi, tarihim yoktu sayam”, Orhan Özbek de “Sene bin iki yüz doksan, hesabı yok ki sayam”, Ensar Aslan'da “Yıl bin üç yüz on seksiz, hesabı yok ki sayam” gibidir. Bunu miladi takvimine dönüştürdüğümüzde birinci 1799. yıla, ikinci 1803. yıla, ikinci 1825-26. yıllara, dördüncü 1873 yıla, beşinci ise 1903 yıla uygun gelir.

Birinci: Âşık Şenliğ'in doğum tarihi 1850-1853'li yıllar gösterilir. Dayısı İbrahim onu sınav için üstat yanına getirende 17-20 yaşında olarmış. Âşık Nuru'ya cevap verende şiirlerini kendi ismini Hasan söyleyerek değil, yetkin âşıklar gibi mahlasla bitiriyor. Demek Âşık Nuru ile Şenliğ'in görüşü ve karşılaşması 1867-1873. yıllarda olabilirdi. Dayısı İbrahim yeniyetme Hasan'ı - geleceğin Âşık Şenliğ'ini Lebis köyüne üstat sınavına getirende Hasta Hasan hayatta yokmuş, bölgede ünlü âşık Nuru'ymuş. Âşık Nuru da Şenliğ'i sınava çekerken kendi şiirinden çok üstadı Hasta Hasan'ın şiirlerinden okuyup. Nedense Orhan Özbek de ve Ensar Aslan'ın şiirdeki tarihle rivayet arasındaki uygunsuzluğu bakmamışlar.

İkincisi: Şenlik Âşık Nuru görüşünde Âşık Nuru'nun 40-45 yaş olması gerek idi. A. Barat Alptekin, Âşık Nuru'nun 1811-1885. yıllarda yaşadığını

yazıyor. Hasta Hasan de sözsüz ki öğrencisinden büyük olmalıydı. Bu halde hicri 1290 ve 1318 tarihleri doğru sayılmaz.

Üçüncüsü: rivayetten aydın görünür ki, Ahıska hala Rusya'nın işgali altına düşmeyip. Yani 1829. yıldan öncedir. Adamların hapsi ve bırakılmasında Rusya memurlarının adı, görevi hatırlanmıyor. Hasta Hasan kardeşi oğlunun bağışlanmasını Hosu beylerinden rica ediyor.

Dördüncüsü: Hasta Hasan'ın şiirlerinde Rus dilinden gelme bir söze bile rastlamıyoruz. Oysa Rusya işgali altında yaşayan âşıklarımızın şiirlerinde Rus tesiri belirlemektedir.

Bütün nüshalarda, öylece de Hasta Hasan'ın elimizde olan kendi şiirlerinde ve karşılaştığı, atıştığı âşıkların şiirlerinde yıl yerine "sene" kullanılıyor. Yalnız Ensar Arslan'da "yıl" yazılıp. Bu da mısranın sonralar değişikliğe uğradığına bir örnektir.

Beşincisi: Akrabalarının hatıralarına göre Hasta Hasan'ın Medet ve İsmail adlı oğlu, Senem adlı kızı olup. Medet'in de 4 torununu ve İsmail'in oğlu Hasan'ı hatırlıyorlar. Hasan'ın oğlu Murad'ın 1984'de 94-95 yaşlarında olduğunu, kardeşinin torunu Medet'in 1982'de 117 yaşında öldüğünü nazara alıp yaşlarını tahmini hesaplayanda şiirlerdeki hicri 1290 ve 1318 tarihleri hakikate uygun gelmiyor.

Hicri 1214, 1218, 1240 tarihlerinin hangisinin doğru olduğunu söylemek çok zor. Biz elimizde olan malzemeleri kıyaslayarak şu tarihlerden sonuncunu daha munasip sayıyoruz. Çünkü, birincisi: bu rakam aşığın kendi neslinden toplanmış şiirdendir. İkincisi: aşığın torunlarının doğum tarihleriyle hesaplayanda bir uygunluk yaranıyor.

Hasta Hasan'ın torunları:

Hasta Hasan, kemli-kemli söyleyem,
Kara hancar vurub bağrım teylerem,
Seksen üçde ömrü tamam eyleyem,
Sayılmaz tarihi kaderim benim

bendine dayanarak Âşığın 83 yaşında öldüğünü söylüyorlar. Farklı bölgelerde yaşayan âşıklardan topladığımız şiirlerdeki beyitlere dikkat edelim:

Hasta Hasan deyer: Hasta sinnidir,
Gey, kurşan eynini, hasta sinnidir, ...

Çark misallı bu dünyanı gezerdim,
Neyneyim tutmayır bu dizim benim.

İnsandan insanlık kalıp, heyvandan hesiyyet,
Doldu sinim, keşdi günüm, ihtiyar elden geder...

Dolufdu ömrümün baratı tarihler tamam oler,
Kadir Allah nesib etse bir arşın kefene, bak!...

Dolubdur ömür günleri biri min olmuş yatar,
Hekim gelmez, loğman sevmez, böyle yara kimde var...

Buradaki *Hasta sinnidir, tutmayır bu dizim, doldu sinim, keşdi günüm, ihtiyar elden geder, dolufdu ömrümün baratı tarihler tamam oler, dolubdur ömür günleri* ifadeleri de aşığın yaşlı-ihtiyar çağlarında dünyasını değiştiğini-öldüğünü onaylıyor.

Şiirlerdeki tarihleri aşığın torunlarının doğum ve ölüm tarihler ile ilgili verdikleri bilgiyi karşılaştırarak Hasta Hasan'ın hicri 1182-1265. (miladi 1768-1849) yıllarında yaşadığını yazmıştık. (Şamilov, 1986). "Seksen üçte ömrü tamam eylemem" mısrasındaki seksen üç ifadesini hicri 1283 hesap eden Şureddin Memmedli Karapapak aşığın ölüm tarihinin miladi 1866'da olduğunu yazıyor. (Karapapak, 2000: 132). Elde yazılı belge olmadığına göre kesin rakam göstermekten çekinerek Hasta Hasan 1760-1840 yıllarında Ahırkeley'in Lebis köyünde yaşadığı kanaatindeyiz.

2. 2. Hasta Hasanın soyu

Prof. Dr. Asif Hacılı Hasta Hasan'ın soyundan söz açır, 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında Dersel köyünde yaşadığını yazıyor (Hacılı, 1992: 196). Prof. Dr. Hacılar Valeh aşığın Borçalı'da, İmirhasannı kabile-uruktan olup Dırkına'da doğduğu ve Lebis'e göçtüğü kanaatindeydir (Hacıyev, 1983, Hacıyev, 1991: 24, Hacılar, 2005: 11), Doç. Dr. Karapapak Şureddin Memmedli ise Penah Mahmudov'a dayanarak yazıyor: "Hasta Hasan asıl-nesillikle Borçalı Karapapak Terekemelerinden olup, onun babası Bolunis bölgesinin Çürük-Kemerli köyünde yaşayıp... Tarihi delillere dayanan Valeh Hacıyev mantıklı olarak Lebis Terekemelerini mahz Borçalı'dan göçmeyi ve Cavahetin Dırkına köyünde yaşamış,

sonra Lebice göçmüş Hasta Hasan buraya ilk defa gelmiş Terekeme ailesinden olduğu ihtimaline beraat kazandırırız”. (Karapapak, 2000: 113)

«El Sanatkarlarımız. Hasta Hasan» makalem “Şark kapısı” gazetesinde (Şamilov, 1984: 20 Mart) yayımlandıktan sonra Âşık İskender ve Âşık Murtaza'nın bana yazdıkları mektuplara dayanarak aşığın 1768-1849'da yaşaması ihtimalinde olduğumu yazmıştım. Sonralar da Hasta Hasan'ın özgeçmişinin öğrenilmesinde yolunda var gücümle çalışsam da yazılı kaynak elde edemedim. Ben sık sık mektuplar yazıp hatıraları uyandırmaya çalıştım. Aşığın akrabaları uzun-uzadı sohbetlerden, tanıdıkları insanlardan aldıkları bilgiye dayanarak 1985'de yılın 5 Mayısında yazıyorlardı: «...sizlere bildiririz ki, o mektubu Kazakistan'ın Talkar rayonundan yazıyorum. Hasta Hasanın babası Seyid, anası Sultan Türkiye'de Van'da olup. Hasta Hasan olup beş kardeş: birincisi Kara Alı, ikincisi Çiçek, üçüncüsü Mustafa, dördüncüsü Abdulla, beşincisi Hasta Hasan. Oradan göçürler Gürcistan'a. Üç kardeşi gelir, yani Mustafa, Abdulla, Hasta Hasan gelirler Aspinza rayonunun Lebis kendine. Bir kardeşleri kalır dayısı Mehemed'in yanında, Çiçek Çayıs köyünde Süleyman kişinin yanında kaldı».

Şu yazılanları tasdik veya inkar edecek hiç bir yazılı kaynağa rastlamadık. Şüpheli kaldığımız bir mesele var: Hasta Hasan'ın babasının adının Seyid gibi hatıralarda kalması! Arapça ağa, cenap anlamını veren şu söz daha çok Muhammed Peygamberin soyundan gelenlerinin adının önünde kullanılıyor (Arap, 1985: 538). Seyit Azim Şirvan, Seyit Cafer Pişeveri, Seyit Hüseyin ve yüzlerle bu gibi numune göstermek olar. Aşığın şiirlerinde Halife Ali'yi, onun soyunu tebliğ edildiğini görmemek imkansız. Hasta Hasan'a sağlığında ve ölümünden sonra da evliya gibi saiki gösterilmesi de ilgi doğuran meselelerdir.

Bu gün de ister Kafkas'ta, isterse de İran'da adının karşısında seyit sözü kullanılan insanlara, yani Peygamber Aleyhisselamin soyundan olanlara sağlığında da, ölümünden sonra da saiki gösterilir. Bizce Seyit aşığın babasının adını değil, Peygamber soyundan geldiğini bildiren anlamdadır.

Sonuç

Rusya'nın Ahıska'yı işgali, buraya Ermenileri göçürülmesi, sonraki iki Rus-Türk savaşı bölgenin Müslüman nüfusunun azalmasına sebep oldu. Savaşlardan sağ çıkmış ahalinin bir kısmı vatandan uzak düştü. Birinci Dünya Savaşı yıllarında bölge nüfusu bir yandan Rus koşunları ve memurlar divan tutmuştuysa, öbür yandan da gelme Ermeniler Avrupa ve Rusya'nın yardımıyla kendi devletlerini kurmak için bölgenin Müslümanlarını kırarak nüfuslarını

azaltmağa çalışıyorlardı. Bu soykırımının karşısını almak ve soydaşlarını ölümden kurtarmak için ünlü yazar, Mirze Celil’le birlikte “Molla Nasreddin” mizah dergisinin temelini koyan Ömer Faik Nemanzade’nin başkanlığıyla Ahıska Hükümet-i Mubakkatası (29. 10. 1918-30. 11. 1918). (Gökdemir, 1989: 38) ve 25 Aralık 1919 tarihinde Gürcistan içinde Ahıska bölgesinin özgürlüğü ilan edildi, Server Beyin başkanlığıyla Cenup-Garp Kafkas Ahalisinin Haklarını Koruma Merkezi (Ahıska-Ahırkelek Müslümanları Milli Şurası) kurulmuştur. (Taştémir, 2005: 101-107) Lakin bu hükümetin ömrü uzun olmadı. Bolşeviklerin gelişiyile her şey dağıtıldı. Bu azmış gibi 1944. yılın 14-15 Kasımında Ahıska Türkleri ellikle sürgün edildi. Sovyetler Birliyi yıkılsa da, Uluslararası güçler Ahıska Türklerinin vatanlarına dönmeleri hakta kararlar kabul etseler de hala da onlar vatanlarına dönememişler. (Kukulov, 1999) Bu da Ahıska Türklerinin toparlanmasına, kendi kültürlerine sahip çıkmasına engeldir. Bütün bu zorluklara rağmen son yıllarda Türkiye’de ve Azerbaycan’da Ahıska Türkleriyle ilgili araştırmalar devam ediyor. Hasta Hasan’ın şiirlerinin toplanması, yayınlanması ve hakkında araştırmaların yapılması da şuna örnek olabilir.

KAYNAKLAR

Ahıska Türkleri. (1995), Ahıska Türkleri Kültürü ve Danışma Derneği, Yayın, sayı, 1.

Ahıska Türklerinin folkloru. (1998), (Toplayanlar ve tertip edenler Asif Hacılı ve Aydın Poladoğlu), “Mütercim” neşriyatı, Bakı.

Alptekin, Alı Berat. (1989), Çıldırılı Âşık Şenlik Bibliyografyası. Hayatı, sanatı ve şiirlerinden örnekler, Ankara.

Arap ve Fars sözlerinin bûğeti. (1985), “Yazıcı” neşriyatı, Bakı.

Âşık Elesger. (1963), Eserleri. (Redaktörü Hamid Araslı), “Elm” neşriyatı, Bakı.

Âşık Elesger. (1973), Eserleri. (Toplayanı İslam Elesgerov, tertip edenleri E. Ahundov, M. H. Tahmasib, iki ciltte), I cilt, “Elm” neşriyatı, Bakı.

Âşık Elesger. (1988), (tertiple edeni, ön söz ve kayıtlar müellifi filologiya elimleri namzedi İslam Elesgerov.), “Yazıcı” neşriyatı, Bakı.

Âşıkkoğlu İsmail. (1964), Âşık Şenlik, “Koban” yayınları, İzmir.

Aslan Ensar. (1975, 1993), Çıldırılı Âşık Şenlik. Hayatı, şiirleri ve hikayeleri. (İnceleme-metin-sözlük), Ankara.

Azerbaycan Folklor Antologiyası. Borçalı folkloru. (1996) Toplayıp ve tertip edeni Baleh Hacıyev, “Azerbaycan Devlet neşriyatı” II cilt. Bakı.

Azerbaycan Folklor Antologiyası. (2003) Akbaba folkloru. Toplayıp ve tertip edeni Hüseyin İsmayılov, Tacir Kurbanov, “Seda” neşriyatı VIII cilt. Bakı.

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Folklor Enstitüsünün ilmi arşivi, Elhan Memmedlinin 1996’da Gürcistan’a ekspedisyasının materialları, inventar 100.

Çıldırılı Âşık Şenlik. (2006). Divanı. (Hayatı, şiirleri, atışmaları ve hikayeleri), Hazırlayanlar: A. Barat Alptekin, M. Nizamettin Coşkun, Ankara.

Erdener Âşık İslam. (1960), Âşık İslam divanı, “Bugün” matbaası, Kars.

Gökdemir, Ahmet Ender. (1989) Cenup-i Garbi Kafkas Hükümeti, Ankara.

Hacılar Valeh. (2005), Gürcistan’da Türk halk edebiyatı enenleri. «Seda» neşriyatı, Bakı.

Hacılı Asif. (1992), Vatan kür bette kaldı. (Ahıska Türklerinin etnik medeniyeti). “Gençlik” neşriyatı, Bakı.

Hacıyev, V. (1983), Hasta Hasan kimdir? “Sovet Gürcüstanı” gazetesi, 12 Nisan.

Hacıyev Valeh. (1991), Folklorumuzun üfukleri. (Azerbaycan-Gürcistan folklor alakaları tarihinden). “Yazıcı” neşriyatı, Bakı.

Karapapak, Şureddin Memmedli. (2000), Borçalı edebi mühütü, “Elm” neşriyatı, Bakı.

Kars ili. (1966), Çıldır, Ardahan, Hanak, Posof. I sayı. Özel say. Kars Turizm ve Tanıtma derneği yayınları. Sayı 5, Ankara.

Kazımov İ. (2002), Ahıska Türklerinin iman yeri-Kobilyanlı Âşık Sefili. “Dede Korkud” dergi, sayı 4, Bakı.

Kukulov Tahircan. (1999), Ahıska Türklerinin tarihine bir nazar. “Ebilov, Zeynalov ve oğlanları” neşriyatı, Bakı.

Namazov Kara, (2004), Aşıcılar, I kitap, “Seda” neşriyatı, Bakı.

Onk Nizamettin. (1983), Bir güneşin zerresiyiz. Şairlerimizden seçmeler. Buelfeld (Garbi Almanya).

Özbek Orhan. (1969), “Âşık Şenlik. (değişmeler karşılaştırmalar), “Ay yıldız” neşriyatı, Ankara.

Paşayev Sadnik. (1970). İki şiir, Terakki gazetesi, 1sentyabr.

Şamil Ali. (2004), Hasta Hasanın ömür yoluna dair bir dakikleştirme. “Ortak Türk geçmişinden ortak Türk geleceğine”. II Uluslararası Folklor Konferansı. AMEA Folklor Merkezinin neşri, Bakı.

Şamilov Ali. (1984), El sanatkarlarımız. Hasta Hasan, “Şark kapısı” gazetesi, 20 Mart, Nahçıvan.

Şamilov Ali. (1986), Hasta Hasan ve müasirleri. “Sovet Gürcüstanı” gazetesi, 1 Temmuz, Tbilisi.

Taştemir Tekin. (2005), Türklerin Kafkasya politikasında. Ahıska ve sürgün halkı Ahıskalılar. İQ Kültür sanat yayıncılık. İstanbul.

Veliyev, V. (1981), Kaynar söz çeşmesi. “Yazıcı” neşriyatı, Bakı.